

ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת

לְשׁוֹנֵינוּ

כתב־עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

כרך שבעים וחמישה, חוברת רביעית
אלול התשע"ג

ירושלים התשע"ג

תוכן העניינים

	מאמרים
373	על ניקוד אחד בכתב יד קאופמן של המשנה
381	ניקוד העתיד של אר"ע בכ"י ארפורט של התוספתא "בית דין של כהנים" ו"בית דינו של רבן גמליאל": הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה בלשון המשנה
387	המרכיב העברי באוצר המילים של תרגומי המגילות
403	(חלק שני) הניקוד הארץ-ישראלי כמשקף מסורת בין מסורות הלשון העברית
425	לכירור משמעותו של המונח "דילוג" בהעתקות פיוטים שבקטעי הגניזה
435	תפיסת השורש של רבנו תם
449	גמל נמרי – עלייתו ונפילתו בעברית
463	הכינוי החוזר בעברית: ההיבט הסינכרוני וההיבט הדיאכרוני
479	
	מן העבודה במילון ההיסטורי
495	לתולדותיה של משפחת מילות תעותעים אהרן ברבריאן
509	ספרים שנתקבלו במערכת
V	תקצירים באנגלית

”בית דין של כהנים” ו”בית דינו של רבן גמליאל”: הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה בלשון המשנה

צירוף הסמיכות נמנה עם הקבוצות השונות של צירופים שמניים שבהם שם העצם מוגדר על ידי צירופו לשם עצם אחר. בלשון המשנה שלושה צירופי סמיכות עיקריים: (א) הסמיכות החבורה, המוגדרת כצירוף שמני בצורת שם נסמך + צירוף שמני בצורת שם סומך, לדוגמה: ”נכסי צדיקים” (סנהדרין י, ה); (ב) הסמיכות הפרודה, המוגדרת כצירוף שמני בצורת שם נסמך + של + צירוף שמני בצורת שם סומך, כגון ”דברים של גוים” (עבודה זרה ב, ג); (ג) הסמיכות הכפולה, המוגדרת כצירוף שמני בצורת שם נסמך + כינוי גוף קטפורי חבור + של + צירוף שמני בצורת שם סומך קורפרנטי לכינוי הגוף, לדוגמה: ”נכסיו של זה” (בבא קמא ל, טו).¹ הסמיכות החבורה היא הסמיכות השכיחה בלשון המשנה, אחריה באה הסמיכות הפרודה ואחריה הסמיכות הכפולה.² מספירת כל היקריות הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה במשנה

* כל ההיקריות המובאות במחקר זה הן על פי כתב יד קאופמן, ושמות המסכתות וחלוקת הפרקים והמשניות הם על פי כתב יד זה. כאן יש להעיר כי מסכת כיפורין שבכתב יד קאופמן ידועה בדפוסים כמסכת יומא; מסכת תעניות – כמסכת תענית; מסכת משקין – כמועד קטן, ומסכת סנהדרין, פרקים יב–יד – כמסכת מכות. מסכת נזיקים נחלקת בדפוסים לשלוש: בבא קמא (פרקים א–י), בבא מציעא (פרקים יא–כ) ובבא בתרא (פרקים כא–ל). פרקים או משניות שמספרם 15 או 16 נכתבו באותיות טו או טז כמקובל גם במקומות שבכתב היד נכתב הקיצור יה או יו.

1. השימוש במונחים **סמיכות כפולה** ו**סמיכות פרודה** אינו מקובל על הכול. יש המבחינים בין המונח **סמיכות** הבא לציין את צירוף הסמיכות החבורה בלבד ובין המונחים **צירופי ”של”** או **תחליפי סמיכות** הבאים לציין את שני הצירופים האחרים (והשווה אצל סגל, דקדוק; פרץ, תחביר; בנרוד, לשון; רוזן, עברית; צרפתי, אניצי צמר; פרוכטמן, הידוע), ויש הנוקטים את המונחים **סמיכות פרודה** ו**סמיכות כפולה**, או מכל מקום רואים בצירופי **”של”** סוג של סמיכות (ראה קוטשר, ארמית; אור, הסמיכות; אור, תחביר; אורנן, המשפט; שלוינגר ורביד, הסמיכות; ברמן ורביד, דרגת המילון; הלוי, תמורות; עמרוסי, הסמיכות). לתהליך היפרדותה של המילית של בצירוף אין כל השפעה לשונית קונטקסטואלית במחקר זה, ולכן אציג אותה כאן כנפרדת תמיד מן הסומך. ראה גם בר-אשר, קובץ מאמרים, עמ' 104; שטיינר, לניתוח המחורש.

2. מתוך 63 הפרקים הראשונים של כל המסכתות במשנה נמצא כי מספר היקריות הסמיכות החבורה גדול פי 7 ממספר היקריות של הסמיכות הפרודה והכפולה גם יחד, כלומר: 700 היקריות בקירוב לצירופי הסמיכות החבורה, 76 היקריות לצירופי הסמיכות הפרודה ו-23

נמצא כי הסמיכות הפרודה שכיחה פי 2.6 מן הסמיכות הכפולה – בלשון המשנה נמצא כ-800 היקרויות של צירופי סמיכות פרודה וכ-300 היקרויות של צירופי סמיכות כפולה.³

את צירופי הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה מיינתי לשלושה מבנים עיקריים:⁴
 א. **המבנה הפשוט**, הכולל נסמך אחד וסומך אחד,⁵ כגון "חליל של מתכת" (כלים יא, ו); "עונה של שעורים" (פיאה ו, ז), "דברים של גוים" (עבודה זרה ב, ג); "ידו של מצורע" (נגעים יד, א); "פתחו של בית" (אוהלות יז, ה) או "שטרותיו של אבא" (שבועות ז, ט).⁶

ב. **המבנה המורכב**, אשר אחד מאיבריו הוא סמיכות חבורה. יש שהצירוף מתכנס לימין, כגון "בית-דין של כהנים" (כתובות א, ה); "מיי-פירות של תרומה" (תרומות יא, ב); "מקום-עריפתה של עגלה" (סוטה ט, ו); "מיי-שמישיו של נחתום" (פסחים ב, ז), ויש שהצירוף מתכנס לשמאל, כגון "דבר של עולי-בבל" (נדרים ה, ד); "קרניים של יוצאי-דרכים" (פרה יב, י); "כוחו של בית-דין" (יבמות י, ג); "בהמתו של בעל-השדה" (בבא קמא ו, ג).⁷

היקרויות לצירופי הסמיכות הכפולה. אצל צרפתי (אניצי צמר, עמ' 90) נספרו בסדר זרעים 560 היקרויות בקירוב לסמיכות החבורה, 110 היקרויות לסמיכות הפרודה ו-11 היקרויות לסמיכות הכפולה.

3. לא יבואו להלן צירופי "של" אחרים, כמו צירופים הבאים בנטיית הכינוי החבור בלבד או צירופים חסרי נסמך כמו "ושל רגלים מכפרים" (שבועות א, ה); "ושל יום הכיפורים מכפרים" (שם); "נכרי שתרם את של ישראל" (תרומות א, א); "בסל ובקופה שהן של מידה" (שם, ז); "זה בא בחביתו של יין וזה בא בכרו של דבש" (בבא קמא י, ד); "ספסלים שבמרחץ ששתי רגליו של עץ" (כלים כב, ט). הערה בדבר שכיחותן של שלוש הסמיכויות במשנה מצאתי אצל צרפתי בלבד (אניצי צמר, עמ' 90). צרפתי הסיק כי מספר ההיקרויות של צירופי הסמיכות הכפולה במשנה "זעום". ההנחה של צרפתי מבוססת על סדר זרעים בלבד, ואכן שם נמצא כי הסמיכות הפרודה שכיחה פי חמישה מן הסמיכות הכפולה (ראה גם הערה 2 לעיל), אולם בסדר נשים, לדוגמה, נמצא כי מספר ההיקרויות של הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה כמעט שווה (76 היקרויות לסמיכות הפרודה ו-61 היקרויות לסמיכות הכפולה), ומכאן אין להסיק ממסכת אחת על שכיחותה של הסמיכות הכפולה במשנה.

4. למיוני הצירופים של הסמיכות הפרודה בלבד ראה אזר, תחביר, עמ' 204 ואילך; סגל, דקדוק, עמ' 200 ואילך.

5. כינוי הגוף החבור שבסמיכות הכפולה חייב להיחשב לכינוי מקדים ולא לגרעין המתפרש באמצעות תמורה הבאה אחרי של, ועל כן יש לראות בו חלק אינטגרלי מעמדת הנסמך.

6. המבנה הפשוט הוא המבנה השכיח הן בסמיכות הפרודה (82%) הן בסמיכות הכפולה (90%). לעתים הסמיכות החבורה אידיומטית, אולם מאחר שהבחינה מורפולוגית תיחשב סמיכות כזו

7. בתוך הצירופים השונים. למבנה המורכב שתי צורות נוספות המצויות בסמיכות הפרודה בלבד: האחת – צירוף שני צירופי סמיכות חבורה בעזרת של, כגון "יד-מגריפה של בעלי-בתים" (כלים כט, ח); "ישיבת-כנסיות של עמי-הארץ" (אבות ג, יד), והשנייה – ביקוע (שרירותי) של הסמיכות החבורה העומדת בעמדת הנסמך בעזרת כינוי של נוסף, כגון "חבית של יין של תרומה" (תרומות י, ג); "צלוחית של מים של ניסוך" (מידות ב, יא). היקרויות כאלה נדירות,

ג. המבנה הכולל, אשר אחד מאיבריו הוא איבר כולל – יש שהנסמך כולל, כגון "והשום והשמן של תרומה" (טבול יום ב, ג); "הלקט והשכחה והפיאה של נכרי" (פאה ד, ח); "ביאתה או חליצתה של אחת מהן" (יבמות יג, ח); "רוב ביניינו רוב מיניינו של מת" (עדיות ו, י), ויש שהסומך כולל, כגון "תנור של אבן ושל מתכת" (כלים ה, יא); "חנות של נחתומים ושל צבעים" (בבא קמא יח, ח) וגם "על מכתו ועל קיללתו של זה ושל זה" (יבמות יא, ט).⁸

נוכל לומר כי כל אחד מן המבנים יכול להתרחב על ידי צירוף לוואי שאיננו ממין הסומך.⁹ מסקירת כל ההיקריות של הסמיכות הפרודה ושל הסמיכות הכפולה במשנה עולה כי הרחבת הנסמך על ידי לוואי מצויה בסמיכות הפרודה בלבד.¹⁰ בצירוף הסמיכות המשמעות נתונה לנסמך, והוא השולט. רוצה לומר אם הנסמך הוא שם עצם מוחשי תהיה משמעות הסמיכות מוחשית, ואם הנסמך הוא שם עצם מופשט תהיה משמעות הסמיכות מופשטת. מבדיקת כל צירופי הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה עולה כי ברוב המקרים הסמיכות הפרודה מוחשית, ובצירופי הסמיכות הכפולה נמצא יחס כמעט שווה בין משמעות מוחשית למופשטת – בכמחצית המקרים משמעות הסמיכות הכפולה מוחשית, ובשאר – משמעותה מופשטת.¹¹ ועוד, אם הנסמך הוא שם עצם דומם או חי תציין הסמיכות דומם או חי. מבדיקת כל צירופי הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה עולה כי ברוב המוחלט של ההיקריות הסמיכות הפרודה מציינת דומם. בצירופי הסמיכות הכפולה נמצא כי היחס כמעט שווה, וכי בכמחצית ההיקריות הסמיכות הכפולה מציינת דומם ובכמחצית – חי.¹² צירופי סמיכות פרודה וצירופי סמיכות כפולה החלו לשמש בעברית הכתובה בתקופת המשנה.¹³ במאמר זה אשאל – כיצד נשתרשו צירופים אלו במשנה? האם

- ומספרן יחד אינו עולה על 2% מכל היקריות הסמיכות הפרודה במשנה. המבנה המורכב הוא מבנה שכיח פחות הן בסמיכות הפרודה (15%) הן בסמיכות הכפולה (7%).
8. המבנה הכולל הוא הנדיר שבשלושה הן בסמיכות הפרודה (3%) הן בסמיכות הכפולה (3%).
9. היינו לוואי שם תואר, כגון "ראש גדול של אדם" (כלים יז, יב); "סלי נצרים של ערבה קלופה" (ביכורים ג, ז); "יסוד המערבית של מזבח החיצון" (כיפורין ה, ח); לוואי כמת, כגון "שלוש בהמות של מצורע" (שקלים ה, ד); "שתי נשים של שני אנשים" (בכורות ח, י); ה"א הזיקה, כגון "ווידויו של שעיר המשתלח" (שבועות א, י); או התמורה, כגון "כלתו של שמי הזקן" (סוכה ב, ט).
10. ועל כן לא נמצא בלשון המשנה צירופים כגון *ראשו הגדול של האדם או *שלוש בהמותיו של מצורע וכדומה. 8% מכל היקריות הסמיכות הפרודה הן של נסמך הבא בצירוף הלוואי שאיננו ממין הסומך.
11. 84% מנסמכי הסמיכות הפרודה בלשון המשנה הם שמות עצם מוחשיים לעומת 16% המציינים שם עצם מופשט. 57% מנסמכי הסמיכות הכפולה בלשון המשנה הם שמות עצם מוחשיים, לעומת 43% שהם שמות עצם מופשטים.
12. 97% מנסמכי הסמיכות הפרודה בלשון המשנה הם שמות עצם המציינים דומם, ו-3% בלבד מציינים שם עצם חי (רובם של בעלי חיים). 53% מנסמכי הסמיכות הכפולה בלשון המשנה הם שמות עצם המציינים דומם לעומת 47% המציינים שם עצם חי (רובם של אדם).
13. עדויות כתובות נמצא גם במכתבי ברכוכבא (ראה בעניין זה קוטשר, כתובות). על ההתפתחות

צירופי הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה נשתרשו בה בדרך חופשית וללא כוונת מכוון או שמא מתוך בחירה סגנונית?

סגנון, עיקרו בחירה מתוך אפשרויות שונות. נוכל להסכים כי כל צירוף סמיכות כפולה יכול להפוך לצירוף סמיכות פרודה, אך לא להפך. כדי לבדוק אפשרויות של בחירה יש להסיר תחילה את כל המקרים שבהם לא ייתכן חילוף חופשי בין שני הצירופים.

בלשון המשנה נמצא שתי מגבלות עיקריות שבגינן לא תוכל הסמיכות הפרודה לשמש חלופה חופשית אפשרית לסמיכות הכפולה: האחת תלויה ביכולתו של הנסמך לצרף אליו כינוי חבור, והשנייה תלויה ביחסים הסמנטיים שבין הנסמך לסומך: א. יכולתו של הנסמך לצרף אליו כינוי – שמות פרטיים, שמות לוועזיים ושמות גרודים בתפקיד שם נסמך הם גורם מגביל, משום שהם אינם יכולים לצרף אליהם כינוי חבור, ועל כן אינם יכולים לשמש כנסמך בצירוף הסמיכות הכפולה.¹⁴ מספר המקרים של נסמך שם פרטי או שם גרוד בסמיכות הפרודה קטן – 3% מכל המקרים של סמיכות פרודה במשנה. לעומת זאת נמצא כי 20% מכל הנסמכים של הסמיכות הפרודה הם שמות לוועזיים.

ב. היחסים הסמנטיים שבין הנסמך לסומך – הרוב המוחלט של הנסמכים בסמיכות הכפולה במשנה הם שמות עצם.¹⁵ כאשר הנסמך של הסמיכות הכפולה הוא שם עצם, היחסים המתקיימים בינו לבין הסומך יהיו לעולם יחסי שייכות.¹⁶

ההיסטורית של צירופי הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה ראה קוטשר, תולדות, עמ' 104 ואילך; בנדויד, לשון, עמ' 460; בנדויד, על ספרי עתיקות, עמ' 245 ואילך; ילון, מבוא לניקוד, עמ' 189–193; סגל, דקדוק, עמ' 199–200; אבינרי, יד הלשון, עמ' 545 ואילך; שלזינגר ורביד, הסמיכות, עמ' 85.

14. והשווה "ירושלים של כהנים ושל לויים ושל ישראל" (תעניות ד, ב); "סנהדרין של שבעים ואחד" (שבועות ב, ג); "בומסיות של מלכים" (עבודה זרה ד, ו); "הטבלה והאסקוטלא של זכוכית" (כלים ל, א) או "פולמוס של אספסיינוס" (סוטה ט, יז). מילים שמקורן בארמית לא נכללו בספירה זו, משום שהן יכולות לקבל את נטיית כינוי הקניין החבור, ואף נמצא אותן גם בסמיכות הכפולה, אם כי במקרים מעטים בלבד, כגון "אִידִיהֶן של גוים" (עבודה זרה א, א), "בן חמיי של ר' עקיבה" (ידיים ג, ט). מורכב מזה עניין השמות הגרודים: אזור מתאר בספרו את המקרים שבהם הסמיכות הפרודה מועדפת בצורה ברורה על פני הסמיכות החבורה ולעתים אף חייבת לבוא במקומה (אזור, תחביר, עמ' 205–206). בסעיף האחרון מציין אזור גם את המקרה של "שמות" (גרודים) שונים הבאים רק עם כינוי קניין פרוד" (שם, עמ' 206), אולם הוא מסתייג מעניין זה ומציין כי לא תמיד אפשר לקבוע בוודאות ששם כלשהו גרוד (אזור, הסמיכות, עמ' 13). בלשון המשנה מצאתי כ-160 היקריות של שמות עצם המופיעים בכינוי קניין פרוד בלבד, והם ייחשבו לשמות גרודים. רק עשרה מן השמות הללו משמשים גם כשם העצם בתפקיד נסמך שבסמיכות הפרודה.

15. 93% הם שמות עצם, 6% הם שמות פעולה ו-1% – צורות בינוני פועל.

16. משפט העומק בצירוף סמיכות המביע יחסי שייכות, כגון "בנה של זו" (בכורות ג, ג), טומן בחובו את הרעיון: "לזו יש בן"; לרבן גמליאל יש עבד < "עבדו של רבן גמליאל" (סוכה ב, א); לבית

העובדה שבלשון המשנה נמצא כי לסמיכות הכפולה יחסי שייכות בלבד היא גורם מגביל. כל צירוף סמיכות אחר הנושא יחסים סמנטיים אחרים בין הנסמך לסומך אינו יכול לבוא בצירוף סמיכות כפולה.¹⁷ צירופי סמיכות הבאים להורות על חומר שממנו עשוי דבר מה או על תכולה, כגון "בימא של עץ" (סוטה ז, י); "חבית של יין" (תרומות ג, א; נזיר ה, ג); "גפן של זהב" (מידות ג, יב); "חליל של מתכת" (כלים יא, ו), או צירופי סמיכות אשר הסומך שלהם הוא שם עצם מופשט, והוא האטרביט של הנסמך, כגון "יד קורדום של פקוע" (כלים כט, ז) – אלה אינם יכולים לעמוד במבנה הסמיכות הכפולה, משום שמשפט העומק המתקבל מצירוף כזה בהכרח מביע שייכות: "לעץ יש בימה" "ליין יש חבית", "לזהב יש גפן" או "לביקוע יש יד קורדום", ואין זה מתקבל מצד ההיגיון.¹⁸ מסקירת כל היקריות הסמיכות הפרודה במשנה נמצא כי כ-60% מהן אינן יכולות לבוא במבנה הסמיכות הכפולה משום שאינן נושאות יחסי שייכות.¹⁹

כדי לבדוק אפשרויות של בחירה נסיר כעת את כל היקריות הנתונות למגבלות הבחירה. בלשון המשנה נמצא כ-280 היקריות של סמיכות פרודה וכ-300 היקריות של סמיכות כפולה, וכל אחת מהן יכולה להחליף את רעותה, ומשום כך כל מבנה סמיכות מהשניים יכול להעיד על סגנון, שהרי הבחירה בו נתונה בידי הסופר.²⁰

- יש פתח < פתחו של בית" (אוהלות יז, ה), וכדומה. ראה גם את הדוגמה של אזור: לפלוני יש שדה < שדהו של פלוני (אזר, הסמיכות, עמ' 16; ראה גם שלזינגר ורביד, הסמיכות, עמ' 91).
17. 7% מן הנסמכים של הסמיכות הכפולה במשנה הם שמות פעולה או בינוני פועל (ראה לעיל הערה 15), ולכן אפשר לומר כי גם סמיכות פרודה הנושאת נסמך שם פעולה או בינוני פועל יכולה להיות צירוף חופשי במבנה סמיכות כפולה. בסמיכות הפרודה נמצא כי 2% מהנסמכים הם שם פעולה או בינוני פועל, ותאורטית גם הם יכולים לבוא בסמיכות הכפולה.
18. צירופי סמיכות הבאים להורות על החומר שממנו עשוי דבר מה או על תכולה שכיחים מאוד בסמיכות הפרודה (18% מכל היקריות; על שכיחותה ראה גם סגל, דקדוק, עמ' 198; צרפתי, אניצי צמר, עמ' 89).
19. לסוגי היחסים הסמנטיים האפשריים בין נסמך לסומך במשנה ראה סגל, דקדוק, עמ' 99; בנדויד, לשון, עמ' 460 ואילך; אזור, תחביר, עמ' 201 ואילך.
20. 280 היקריות של הסמיכות הפרודה אינן תוצאה של חיסור כל אחת מן המגבלות אלא שקלולן, והשווה "הטבלה והאסקוטלא של זכוכית" (כלים ל, א); "אנקליות של ברזל" (פסחים ה, ט) – הנסמך לועזי והצירוף אינו נושא יחסי שייכות. גם העובדה שהרחבת הנסמך על ידי לוואי מצויה בסמיכות הפרודה בלבד (ראה הערה 10 לעיל) הובאה בחשבון משוקלל זה, וגם כאן נמצא כי לעתים אותה ההיקרות נתונה פעמיים למגבלה. והשווה "עריבה גדולה של עץ" (כלים כה, ח); "שלוש גומות של מים" (מקוות ב, ה) – גם הנסמך מורחב בלוואי, והצירוף אינו נושא יחסי שייכות. נשאלת השאלה אם יש מקום להשוות בין שני הצירופים על פי יידועם. צירוף הסמיכות הכפולה מיועד מטבעו מכוח חבירתו של הכינוי הקטפורי אל הנסמך. צירוף סמיכות פרודה יכול לבוא ביידוע ושלא ביידוע, וההבחנה נקבעת על פי ניקוד האות למ"ד בצירופי של בלבד (והשווה "רחיים של פלפלין" [ביצה, ב, ט]; "אנקליות של ברזל" [פסחים ה, ט]. לעומת היקריות שאינן מיוודעות, כגון "ענווה של שעורים" [פיאה ו, ד]; "עור של גדי" [שבת טז, ו]; וגם: "אין מבשלין ירק של שביעית בשמן של תרומה" [שביעית ח, ז]). על היידוע

נתבונן בשלוש דוגמות:

- א. בית דין של כהנים היו גובין לכתולה ארבע מאות זוז ולא מיחו בידם חכמים (כתובות א, ה).
- ב. אם באים אנו לדון אחר בית דינו של רבן גמליאל (ראש השנה ב, יב).
- א. חמץ של נוכרי שעבר עליו הפסח מותר בהנייה (פסחים ב, ב).
- ב. המטהר יינו של נוכרי ונותנו ברשותו והלה כותב לו שנתקבלתי ממך מעות (עבודה זרה ד, יג).
- א. על הכול כותבין על העלה של זית ועל קרן של פרה (גיטין ב, ג).
- ב. גמר מלהזות קינה את ידיו בגופה של פרה (פרה ג, יא).

מדוע הצירופים בית דין של כהנים, חמץ של נוכרי או קרן של פרה יבואו בסמיכות הפרודה, ואילו הצירופים בית דינו של רבן גמליאל, יינו של נוכרי או גופה של פרה יבואו בסמיכות הכפולה דווקא? הרי לכל הצירופים מבנה פשוט וכולם נושאים יחסי שייכות, כל הצירופים יכולים לבוא במבנה הסמיכות הפרודה וגם במבנה הסמיכות הכפולה, ודומה כי על אף מגבלות הבחירה שבין הסמיכות הפרודה לסמיכות הכפולה, לא נוכל להסביר על פיהן היקרויות אלו.

הרושם הראשוני העולה מן הנתונים הוא כי כל סמיכות פועלת במגרש משל עצמה. עובדה ברורה היא כי לא נמצא כל היקרות המעידה על קיומו של חילוף חופשי אמתי בין הסמיכות הפרודה ובין הסמיכות הכפולה. כלומר: בלשון המשנה לא נמצאה כל היקרות שבה לשני צירופי הסמיכות נסמך וסומך משותפים.

גם הימצאות נסמך משותף לסמיכות הפרודה ולסמיכות הכפולה נדירה ביותר, ונמצאו חמישה מקרים כאלה בלבד.²¹ כן הדבר באשר לסומך: מספר המקרים שבהם

שבניקוד הלמ"ד בידי הנקדן כתב יצחק אבינרי: "נעשתה תיבת 'של' בידיו כחומר ביד היוצר: ברצותו פותח וברצותו סותם, כלומר – פעם ינקד בפתח, כבהא הידיעה, ופעם בשוא" (אבינרי, יד הלשון, עמ' 545). רוצה לומר, אין לקבוע בוודאות אם ההיקרות של צירוף סמיכות פרודה גיודעת במקורה אם לאו (עוד בעניין זה ראה בירנבאום, יידוע השם, עמ' 58, 71). לערך היידוע אין כל השפעה על מגבלות הבחירה בין שני הצירופים האלה, ובאופן תאורטי אפשר לומר כי כל צירוף סמיכות כפולה יכול להפוך לצירוף סמיכות פרודה מיודע או שאינו מיודע, וכל צירוף סמיכות פרודה שאינו נתון למגבלות הבחירה כפי שהוצגו לעיל יכול להפוך לצירוף סמיכות כפולה (המידועת מטבעה). מחקר זה עוסק במסורת הסופר של כ"ק אקאופמן, ולא במסורת הנקדן, ועל כן אינו דן בניקוד האות למ"ד בצירופי "של".

21. ואלו הם: "בית דין של כהנים" (כתובות א, ה; ושל אחד מן השבטים, אחריהם, שבטים ואחד) לעומת "בית דינו של משה" (ראש השנה ב, יב; ושל רבן גמליאל, פלוני); "חרם של שמים" (נדרים ב, ד) לעומת "חרמו של ים" (שם, ה); "כוח של בעל הבית" (פיאה ו, 1) לעומת "כוחו של בית דין" (יבמות י, ג; ושל בן, מוכר, תחתון); "כף של יד" (חולין י, 1) לעומת "כפרו של חבירו" (נגעים יד, יא); "עיר של יחיד" (עירובין ה, 1) לעומת "עירו של מעמד" (ביכורים ג, ב), ואפשר גם "מקום ישיבת של שולקי זיתים" (כלים ח, ט) לעומת "מקום עריפתה של עגלה" (סוטה ט, 1); "מי שלקות של תרומה" (תרומות י, יב) לעומת "מי תשמישיו של נחתום" (פסחים ג, ז).

נמצא סומך משותף לסמיכות הפרודה ולסמיכות הכפולה קטן ביותר – אחד עשר מקרים בלבד.²²

אם נבחן שני צירופים אפשריים – בית דין של כהנים ובית דינם של כהנים (או: בית דין של רבן גמליאל ובית דינו של רבן גמליאל) – נוכל בנקל להסכים כי ההבדל המשמעותי היחיד העומד בין שני הצירופים נעוץ בעובדה שהסומך שבצירוף הסמיכות הכפולה מיוחד עוד טרם הופעתו. לטענתי, ייחודו של הסומך משקף תופעה סגנונית רחבה החוצה את גבול הצירוף עצמו וקשורה להייררכיה ברורה שטבעה להבחין בין סומכים "מיוחסים" יותר לסומכים "מיוחסים" פחות.

הסומך כמילת מפתח בצירוף

משה צבי סגל כתב: "כלל קבוע הוא בלשון, שאם שם הקונה (היינו הסומך) נזכר קודם, אז מובע יחס קניין על ידי כינוי סופי מחובר לנסמך".²³ אם נבדוק כלל זה נגלה כי בהרבה מן המקרים הסומך שבסמיכות הכפולה הוא העיקר בצירוף והוא נזכר בטקסט לפני הצירוף. לדוגמה:

אמ' לשניים גזלתי את אחד מכם מנה ואיני יודע איזה מכם או אביו של אחד מכם היפקיד אצלי מנה (בבא קמא יג, ד).

עשרה ניסיונות ניתנסה אברהם אבינו ועמד בכולם להודיע כמה היא חיבתו של אברהם אבינו (אבות ה, ב).

בזמן שכהן גדול ניכנס להשתחוות שלשה אוחזין בו אחד בימינו ואחד בשמאלו ואחד באבנים טובות וכיוון ששמע הממונה קול רגליו של כהן גדול שהוא יוצא הגביה לו את הפרכת והשתחוה ויצא (תמיד ו, ד).

22. ואלו הם: "הריחיים של אדם" (אוהלות ח, ג) לעומת "נפשו של אדם" (סנהדרין יד, יח; וקורבנו, שלוחו, ימיו, כל משמשי משמשיו); "חמץ של נוכרי" (פסחים ב, ב; והלקט והשכחה והפאה) לעומת "יינו של נוכרי" (עבודה זרה ד, יג; ומעותיו, עובר חמורו, צלוחיתו, גז צאנו); "כיכרות של בעל הבית (עורלה ג, ח; וכוח, האפיפורין, איכוף, תפוסת יד, תלויי נפה וכברה) לעומת "בהמתו של בעל הבית" (בבא קמא ה, ג; וכלבו, דעתו, מלאכתו, שורו); "הבשמים של גוים" (ברכות ח, ז; ודברים, החומץ, זוגין, פונדקאות, גבינת בית אונייקי) לעומת "אידיהן של גוים" (עבודה זרה א, א); "שור של ישראל" (בבא קמא ד, ג) לעומת "צלוחיתו של ישראל" (עבודה זרה ה, י); "בית דין של כהנים" (כתובות א, ה; ומנחת חוטא) לעומת "אמותיהן של כהנים" (סנהדרין יג, ט; וימיהם); "המיטה והכר והכסת של מת" (כלים כג, ד) לעומת "קרוביו של מת" (משקין ג, ז; ורוב בניינו ורוב מניינו); "כיכרות של נחתום" (בבא קמא יב, א) לעומת "מי תשמשיו של נחתום" (פסחים ב, ז); "קנה של עני" (כלים יז, יז) לעומת "משכנו של עני" (בבא קמא טז, ז); "קרן של פרה" (גיטין ב, ג) לעומת "גופה של פרה" (פרה ג, יא); "עיני של תנור" (כלים ח, ז) לעומת "אווירו של תנור" (אוהלות יב, ב; ונחשתו, חרסו, טיפולו).

23. סגל, דקרוק, עמ' 200.

שני קדרים שהיו מהלכין זה אחר זה ניתקל הראשון וניתקל השני בראשון הראשון חייב בניזקו של שני (בבא קמא ב, ה).

המלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידים אתו לא חולץ ולא חולצין לאשתו לא מיבם ולא מייבמים את אשתו ר' יהודה או' אם רצה לחלוץ או ליבם זכור לטוב אמרו לו ואם רצה אין שומעין לו ואין נושאים את אלמנתו ר' יהודה או' נושא הוא המלך אלמנתו של מלך (סנהדרין ב, ג).

השלחן אָרכו עשרה ורוחבו חמשה [...] נותן אורכו כנגד רוחבו של שולחן [...] נמצא אורכו ממלא רוחבו של שולחן דברי ר' יודה (מנחות יא, ה).
עד הגשמים עד שיהיו הגשמים עד שתדר רביעה שנייה רבן שמעון בן גמליאל או' עד שיגיע זמנה של רביעה (נדרים ח, ו).

לעתים נמצא כי הכינוי החבור הוא הראשון להצביע על הסומך הנזכר גם הרבה אחריו, לדוגמה:

המטהר יינו של נוכרי ונותנו ברשותו והלה כותב לו שנתקבלתי ממך מעות (עבודה זרה ד, יג).

הרי שאמר קורבנו של מצורע זה עלי אם היה מצורע עני מביא קורבן עני עשיר מביא קורבן עשיר (ערכין ד, ב).

מעשה באחד שפרע ראשה של אשה ובאת לפני ר' עקיבה וחייבו ליתן לה ארבע מאות זוז [...] שימרה עומדת על פתח חצירה ושבר את הפך בפניה ובו באסר שמן וגלית את ראשה והיתה מטפחת ומנחת על ראשה והעמיד עליה עדים (בבא קמא ח, ט).

והווי מתחמם כנגד אורן של חכמים והווי זהיר מגחלתן שלא תפווה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף וכל דבריהם כגחלי אש (אבות ב, יד).

ר' חנניה סגן הכהנים או' הווי מתפלל בשלמה של מלכות שאילולא מוראה איש את רעהו חיים בלענו (אבות ג, ב).

לעומת כל אלה נמצא כי ברוב רובם של המקרים הסומך בצירוף הסמיכות הפרודה איננו נזכר כלל בטקסט, לא לפניו ולא אחריו. ונשווה את המשניות האלה:

רבי שמעון בן ננס אומר פורסין עור של גדי על גבי שידה ותיבה ומגדל שאחז בהן את האור מפני שהוא מחרך עושין מחיצה בכל הכילים, בין מלאים בין ריקנים בשביל שלא תעבור הדליקה ר' יוסה אוסר בכלי חרס חדשים מלאים מיים, שאינן יכולין לקבל את האור והן מתבקעים ומכבין את הדליקה (שבת טז, ו).

אין מברכין לא על הנר ולא על הבשמים של גוים ולא על הנר ולא על

הבשמים של מתים ולא על הנר ולא על הבשמים שלפני עבודה זרה ואין מברכין על הנר עד שיאורו לאורו (ברכות ח, ז).

אילו מביאין ולא חוצצין השידה והתיבה והמגדל וכוורת הקש וכוורת הקנים ובור ספינה [...] ובהמה וחיה שמתו ואכלים טמאים ומוסיף עליהם הריחיים של אדם (אוהלות ח, ג).

ואלו חייב להכריז מצא פירות בכלי או כלי כמות שהוא מעות בכיס או כיס כמות שהוא ציבורי פרות ציבורי מעות שלשה מטבעות זה על גבי זה כריכות ברשות היחיד וכיכרות של בעל הבית וגיוזי צמר הלקוחות מבית האומן וכדי יין וכדי שמן חייב להכריז (בבא קמא יב, ג).

נוכל לומר כי בסמיכות הכפולה הרבה פעמים הסומכים נזכרים שוב ושוב בטקסט, ועם זאת לרוב נמצא שהסומך במבנה זה איננו נזכר כלל במשניות ואף לא בפרק כולו, והוא יחיד. לדוגמה:

זקני אותה העיר רוחצין את ידיהם במים במקום עריפתה של עגלה (סוטה ט, ו).
בראשי חדרים ובחולו של מועד קורים ארבעה אין פוחתים מהן ואין מוסיפין עליהן ואין מפטירים בנביא (מגילה ד, ב).

כיצד מוציאין את התיבה לרחובה של עיר ונותנין אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד נוטל ונותן בראשו (תעניות ב, א).

ר' יהודה אומ' הילווהו מעות שומר חינם הילווהו פירות שומר שכר אבא שאול או' מותר אדם להשכיר משכונו של עני להיות פוסק והלך מפני שהוא כמשיב אבדה (בבא קמא טז, ז).

המסכך את גפנו על גבי תבואתו של חבירו הרי זה קידש וחייב באחריותו ר' יוסה או' ור' שמעון או' אין אדם מקדש דבר שאינו שלו (כלאים ז, ד).
יבליית שטופלים בה את הפזיס הנוגע בה טמא מגופת חבית אינה חיבור הנוגע בטפילו של תנור טמא (כלים ג, ז).

איזו היא חלון מצרית כל שאין ראשו של אדם יכול ליכנס לתוכה ר' יהודה אומ' אם יש לה מלבן אף על פי שאין ראשו של אדם יכול ליכנס לתוכה הרי זו חזקה (בבא קמא כג, ח).

אין חמור יוצא במרדעת בזמן שאינה קשורה לו [...] פרתו של ר' אלעזר בן עזריה היתה יוצא ברצועה שבין קרניה שלא כרצון חכמים (שבת ה, ד).

אם כן בשליש מכל המקרים של סמיכות כפולה במשנה הסומך נזכר בטקסט. את שני השלישים הנותרים לא נוכל להסביר על פי כלל זה.

התפיסה כי הסומך הוא החשוב מחייבת אותנו לחפש התניה בעמדת הסומך. אם נחפש אחר המכנה המשותף הרחב לכל הסומכים מקבוצה אחת ולכל הסומכים מן

הקבוצה האחרת נגלה סימטרייה: 74% מכל הסומכים שבסמיכות הכפולה הם בני אדם, ורק 26% מהם הם בעל חיים או דומם, ומאידך גיסא 70% מכל הסומכים של הסמיכות הפרודה הם דומם או חי, ורק 30% מהם מציינים אדם.

סומך המציין אדם

כאמור, מבדיקת כל הסומכים המציינים אדם הניתנים לחילוף חופשי בין המבנים (סמיכות פרודה וכפולה) נמצא כי רובם הגדול בא במבנה הסמיכות הכפולה. יפה לגלות כי לסומכים אלו הייררכיה פנימית המשתקפת על פי האופן המוחלט של הופעותיהם בצירוף הסמיכות הכפולה בהשוואה לסמיכות הפרודה, והיא המבטאת מעשה של הערכת הסומך, לאמור הראוי הוא להיות מיוחד אם לאו:

- שם פרטי, כינוי רומז וסומך בצירוף כינוי קניין חבור יופיעו לעולם בצירוף הסמיכות הכפולה, כגון "עבדו של רבן גמליא" (סוכה ב, א); "אלמנתו של שאול" (סנהדרין ב, ג); "יורשיו של זה" (יבמות י, א); "כתובתה של זו" (כתובות י, ד); "ידי עובדיהם של אֵילו" (עבודה זרה ד, ח); "כתיפו של אביו" (חגיגה א, א).²⁴
- כינוי סתמי לאדם יופיע תמיד בסמיכות הכפולה, כגון "עבדו של פלוני" (כתובות ג, י); "קרבנו של אחד מהן" (נגעים יד, יד); "גדישו של אחר" (ירידים ד, טו); "ביאתה או חליצתה של אחת מהן" (יבמות יג, ח); "בעלה של קטנה" (יבמות יג, ז); "בעלה של גדולה" (שם); "רגלו של ראשון" (אוהלות י, ב); "אשתו של שני" (יבמות ג, יב); "נפשו של אדם" (סנהדרין יד, יח); "ראשה של אשה" (בבא קמא ח, ט).²⁵
- כינוי המעיד על מעמדו של האדם בחברה, על מצבו ביחס לחברה, יבוא כמעט תמיד בסמיכות הכפולה, כגון "שמותן של זקנים" (ראש השנה ב, יב); "אורן של חכמים" (אבות ב, יד); "ימיהם של כהנים" (פסחים א, ו); "דמן של רשעים" (סנהדרין ו, י); "אלמנתו של מלך" (סנהדרין ב, ג); "ידו של מצורע" (נגעים יד, א); "משכונו של עני" (בבא קמא טז, ז); "דעתו של בן" (פסחים י, ד); "שורו של בעל הבית" (בבא קמא ה, ה); "בהמתו של בעל השדה" (בבא קמא ו, ג).²⁶

24. כלומר במשנה לא נמצא צירופים כמו "העבד של רבן גמליאל", "האלמנה של שאול", "היורשים של זה" אלא בסמיכות הכפולה. רק ארבעה מקרים של שם פרטי של אדם נמצאו בסמיכות הפרודה. שלושה מהם אינם יכולים לעמוד בצירוף הסמיכות הכפולה משום שהנסמך בהם הוא שם לוועזי: "פולמוס של אספסינוס" (סוטה ט, ז); "קלמרין של יוסף הכהן" (מקוות י, א). מכאן נמצא כי היקרות אחת בלבד – "מרחץ של אפרוטידי" (עבודה זרה ג, ד) – יוצאת מכלל זה. על הצטרפות הכינוי אל צירופי סמיכות בלשון התנאים ראה כהן, הצטרפות הכינוי.

25. פלוני מופיע 7 פעמים, 6 מתוכן בסמיכות הכפולה. ראשון מופיע 6 פעמים, 5 מתוכן בסמיכות הכפולה. שם העצם קטן מופיע בסמיכות הפרודה בלבד. אדם מופיע 7 פעמים, 6 מתוכן בסמיכות הכפולה. כל השאר מופיעים בסמיכות הכפולה בלבד.

26. את הזקנים נמצא בסמיכות הכפולה, ומאידך גיסא את הזקנה – בסמיכות הפרודה. את המלך נמצא בסמיכות הכפולה ואת המלכים – בסמיכות הפרודה, את בעל הבית נמצא הן בסמיכות

• שם המעיד על ציבור אתני מסוים יבוא גם בסמיכות הכפולה וגם בסמיכות הפרודה, כגון "אידיהן של גוים" (עבודה זרה א, א) לעומת "דברים של גוים" (שם ב, ג); "שור של ישראל" (בבא קמא ד, ג) לעומת "צלוחיתו של ישראל" (עבודה זרה ה, י); "חמץ של נוכרי" (פסחים ב, ב) לעומת "מעותיו של נוכרי" (בבא קמא טו, ז).

• מעניין כי סומך שהוא שם של בעל מלאכה יבוא לעולם בסמיכות הפרודה, כגון "חנות של נחתומים ושל צבעים" (בבא קמא יח, ח); "חמור של נפחים" (כלים יד, ג); "כיס של גביים" (בבא קמא י, א).²⁷

הקביעה כי סומך שהוא אדם נחשב מיוחד בצירוף הסמיכות רק משום שהוא מציין אדם מסבירה הרבה – כך נוכל להסביר כי סומך של סמיכות כפולה איננו חייב להיות בחזקת נזכר כדי להיות מיוחד. התפיסה כי נמצא הייררכיה פנימית במבנה של סומך שהוא אדם תוכל להסביר מקרים מעין אלה: "בית דינו של רבן גמליאל"; "בית דינו של משה" (ראש השנה ב, יב) לעומת "בית דין של כהנים" (כתובות א, ה); ועוד. ההבנה כי יש סומכים המציינים אדם ולעולם יבואו בסמיכות הכפולה, אך יש כאלה שיבואו על פי רוב בלבד יכולה להסביר מקרים כגון "נפשו של אדם" (סנהדרין יד, יח) לעומת "הריחיים של אדם" (אוהלות ח, ג);²⁸ "חמץ של נוכרי" (פסחים ב, ב) לעומת "יינו של נוכרי" (עבודה זרה ד, יג).²⁹ על פי תפיסה זו נוכל להסביר גם את המקרים החורגים מההתניות שהובאו כאן ואף על פי כן משקפים יפה את תפקידה של הסמיכות הכפולה בטקסט: את "ראש גדול של אדם" (כלים יז, יב; לעומת "ראשו של אדם", בבא קמא כג, ח) ואת "חמש סלעים של בן" (עדיות ז, א; לעומת "כוחו של בן", יבמות ז, ו) נוכל להסביר בעובדה שהסמיכות הכפולה לעולם אינה נושאת לוואי שאיננו ממין הסומך בנסמכה.³⁰

- הכפולה הן בסמיכות הפרודה, וכן גם את המת, העני, העבד, הכהנים נמצא בשני המבנים. ואולם מכל זה נוכל לסכם כי 80% מכל ההיקריות שבהן סומך המעיד על מעמדו של האדם בחברה, על מצבו ביחס לחברה – מצויים בסמיכות הכפולה.
27. גודלי מצנפות, זהבים, זורי גרנות, הולכי דרכים, עושי פשתן, זפתין, יוצרין, מפסלי אילנות, חנוונים, גבאין, פטמין, טבחים, כובסים, מפתחי אבנים טובות, נחתומין, נפחים, סיידין, סלתין, סתתין, עושי סות, צבעין, צמרים ושולקי זיתים. היקריות אלו רבות (33 היקריות), ואין להן יוצאים מן הכלל.
28. וגם כאן נוכל להסביר כי הנסמך נפש הוא שם עצם מופשט שיבוא על פי רוב בסמיכות הכפולה. ראה גם הערה 11 לעיל.
29. וגם כאן נוכל להסביר כי הנכרי שבסמיכות הפרודה אינו נזכר, ולעומת זאת הנכרי שבסמיכות הכפולה נזכר. והשווה "חמץ של נוכרי שעבר עליו הפסח מותר בהנְיָה ושל ישראל אסור" (פסחים ב, ב) לעומת: "המטהר יינו של נוכרי ונותנו ברשותו והלה כותב לו שנתקבלתי ממך מעות" (עבודה זרה ד, יג).
30. ראה גם הערה 10 לעיל.

סומך המציין דומם

הרוב המוחלט של סומכים שאינם אדם בא במבנה הסמיכות הפרודה. יחסי השייכות שבסמיכות הפרודה הם רק חלק ממגוון יחסי המשמעות סמיכות פרודה יכולה לשאת, וההיקריות במשמע זה הן 40% מכלל ההיקריות של הסמיכות הפרודה.³¹ מבדיקת כל הסומכים של הסמיכות הפרודה עולה כי 90% מהם מציינים דומם. אם נוסיף את הכלל שסומך שמות בעלי המלאכה יבוא לעולם בסמיכות הפרודה,³² נוכל לומר כי רק ב-6% מכל המקרים של סמיכות פרודה הסומך הוא אדם, וב-94% הסומך דומם – הרוב המוחלט. לסומך בסמיכות הפרודה אין כינוי מקדים מיוחד, וברוב המקרים אף אין הוא נזכר בטקסט.³³ אם נוסיף את העובדה שברוב המוחלט של המקרים הסמיכות הפרודה היא סמיכות מוחשית ודוממת,³⁴ נוכל לומר בבטחה כי הסמיכות הפרודה משמשת את השם הדומם במשנה כצירוף לא מסומן, והוא איננו בא לייחד את הסומך בכתוב.

דווקא הסומכים המציינים דומם המצויים בצירוף הסמיכות הכפולה והם בחזקת "יוצאי דופן" מגלים עד כמה תפקידה של הסמיכות הכפולה ברור ויפה במשנה. יש סומכים המיוחדים בתוך מבנים תחביריים מייחדים:

זה הוא גופו של פרוזבול: מוסר אני לכם איש פל' ופל' והדיינים שבמקום פל' שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה והדיינים חותמין מלמטן או העדים (שביעית י, ד).

איזה הוא מקומן של זבחים: קדשי קדשים שחיתתן בצפון פר ושעיר של יום הכיפורים שחיתתן בצפון וקיבול דמן בכלי שרת בצפון ודמן טעון הזייה על בין הבדים ועל הפרכת ועל מזבח הזהב (זבחים ה, א).

פיתחו של אולם – גבהו ארבעים אמה ורחבו עשרים אמה וחמש מלתריות של מילה היו על גב' (מידות ג, ז).

פיתחו של היכל – גובהו עשרים אמה ורוחבו עשר אמות וארבע דלתות היו לו (מידות ד, א).

גופו של גט, הרי את מותרת לכל אדם [...] גופו של גט שחרור הרי את בן חורי הרי את של עצמך (גיטין ט, ג).

הסומך פרה המיוחד בצירוף גופה של פרה נמצא במסכת פרה דווקא (פרה ג, יא), הסומך פסח שבצירוף גופו של פסח נמצא במסכת פסחים (י, ג), הסומך זבחים מיוחד

31. ראה גם עמ' 391 לעיל.

32. ראה הערה 27 לעיל.

33. ראה גם עמ' 394 לעיל.

34. ראה הערות 11 ו-12 לעיל.

בצירוף מקומן של זכחים הנמצא במסכת זכחים (ה, א), ואת גט נמצא בצירוף גופו של גט שבמסכת גיטין (ט, ג).

מחצית מן ההיקרויות של סומך דומם בסמיכות הכפולה הן שמות עצם החשובים לאדם בחיי הרוח והפולחן, ונמצא כי רובם באים במשמעות מופשטת האופיינית לסמיכות הכפולה.³⁵ ההיכל, המזבח, האולם, הכותל, העלייה, המעמד, העיר, הבית, החצר, התנור והשולחן – כולם באים בסמיכות הכפולה בלבד: "פיתחו של היכל" (כיפורי ג, יא; מידות ב, ה; שם ג, יב; שם ד, א); "כותלו של היכל" (שם ג, יב); "טהרו של מזבח" (כיפורי ה, ח); "צפוניו של מזבח" (מידות ג, ט; תמיד ג, ה); "דרומו של מזבח" (מידות ג, ו); "פיתחו של אולם" (שם ג, יב); "כותלו של אולם" (שם); "עוביו של כותל" (שם ד, א; שם ד, ג); "גובהו של עלייה" (שם ח); "פיתחו של עלייה" (שם, ז; אוהלות יז, ה); "גגה של עלייה" (מידות ד, ז); "עירו של מעמד" (ביכורים ג, ב); "עייבורה של עיר" (עירובין ה, ז); "רחובה של עיר" (מגילה ג, א; ביכורים ג, ב; תעניות ב, א); "פתחו של בית" (אוהלות יז, ה); "אורכו של בית" (מנחות יא, ז); "אווירה של חצר" (בבא קמא כד, ד); "אווירו של תנור" (אוהלות יב, ב); "חרסו של תנור" (פסחים ז, ב); "טפילו של תנור" (כלים ג, ז); "נחושתו של תנור" (שם ח, ג; ט, ג);³⁶ "רוחבו של שולחן" (מנחות יא, ה); "אורכו של שולחן" (שם, ז). גם כינויי המקום, "גודלתו של מלך מלכי המלכים הק'ב'ה'" (סנהדרין ד, יג); "שלחנו של הק'ב'ה'" (אבות ג, ד), וגם "שלמה של מלכות" (שם ג, ב) ו"מתן שכון של מצות" (שם ב, א) – יבואו בסמיכות הכפולה בלבד.

צירופים שהנסמך בהם הוא גוף הם מעין ביטויים כבולים, שכן הנסמך גוף בסמיכות הכפולה לעולם נמצא הן במשמעותו המוחשית ובעיקר במשמעותו המופשטת: "גופה של בהרת" (נגעים ו, א); "גופה של חבית" (שבת כב, ג); "גופה של פרה" (פרה ג, יא); "גופו של גט" (גיטין ט, ג); "גופו של פסח" (פסחים י, ג); "גופו של פרוזבול" (שביעית י, ד).

אם נעקוב למשל אחר ייחודם של בעלי החיים בסמיכות הכפולה, נגלה כי הפרה, הכבש, הטלה והשעיר – בעלי חיים המשמשים בחיי התרבות, הפולחן והקהילה של האדם – כולם באים במעמד של סומכים בסמיכות הכפולה: "בני מעיה של פרה" (חולין י, ד); "גופה של פרה" (פרה ג, יא);³⁷ "דמן של כבשים" (מעילה ב, ו); "הנייתו של טלה" (בכורות א, ח); "ווידויו של שעיר"; "ווידויו של פרה" (שבועות א, י); "מקום עריפתה של עגלה" (סוטה ט, ו). ולעומתם הלטאה, החמור והגמל, יהיו כולם סומכים בסמיכות הפרודה, ותמיד במשמעות דוממת: "הזנב של הטלאה" (אוהלות א, ז); "מרדעת של חמור" (כלאים ט, ד); "עביט של גמל" (כלים כג, ב).

35. ראה הערה 11 לעיל.

36. מתוך 9 היקרויות נמצאה היקרות אחת בסמיכות פרודה של הסומך תנור: "עין של תנור" (כלים ח, ז).

37. נמצאה היקרות אחת יוצאת דופן: "קרן של פרה" (גיטין ב, ג).

סוף דבר – הסמיכות הפרודה שימשה בלשון המשנה כצירוף לא מסומן המשמש בעיקר כצירוף סמיכות לשם הדומם. הסמיכות הכפולה שימשה בלשון המשנה כצירוף מסומן הבא לייחד את הסומך, לאמור כי הוא החשוב מבחינת הכתוב. בהרכב מן המקרים הסומך שבסמיכות הכפולה הוא הגרעין האמתי בצירוף, והוא נזכר גם בטקסט, אולם ייחודו של הסומך בצירוף הסמיכות הכפולה בא בעיקר להצביע על בחירה ברורה שטבעה להבחין בין סומכים חשובים יותר לסומכים חשובים פחות. סומכים "חשובים" יותר יצינו אדם ועצמים חשובים בחיי הרוח והחברה של ימי המשנה.

קיצורים

אבינרי, יד הלשון = י' אבינרי, יד הלשון, תל אביב תשכ"ד
 אורנן, המשפט = ע' אורנן, המשפט הפשוט, ירושלים תשל"ט
 אזר, הסמיכות = מ' אזר, "הסמיכות הפרודה והסמיכות הכפולה בעיתונות היומית",
 חקר ועיון במדעי היהדות: ספרות מקרא ולשון, בעריכת א' כרמון, חיפה תשל"ו,
 עמ' 9–26

אזר, תחביר = מ' אזר, תחביר לשון המשנה, ירושלים תשנ"ה
 בירנבאום, יידוע השם = ג' בירנבאום, יידוע השם בלשון המשנה לפי כתב יד
 קויפמן, יוהנסבורג תשמ"ג

בנדויד, לשון = א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, תל אביב תשל"א
 בנדויד, על ספרי עתיקות = א' בנדויד, "על ספרי עתיקות", לשוננו לעם כג (תשל"ב),
 עמ' 203–208, 242–248

בריאשר, קובץ מאמרים = מ' בריאשר, קובץ מאמרים בלשון חז"ל, א, ירושלים
 תשל"ב

ברמן ורביד, דרגת המילון = ר' ברמן ור' רביד, "על דרגת המילון של צירופי סמיכות",
 בלשנות עברית חפ"שית 24 (1986), עמ' 5–22

הלוי, תמורות = ר' הלוי, "תמורות במעמדה ובתפקודה של הסמיכות הפרודה
 בעברית של ימינו", לשוננו סג (תשס"א), עמ' 61–80

ילון, מבוא לניקוד = ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד
 כהן, הצטרפות הכינוי = ח' כהן, "הצטרפות הכינוי אל צירופי סמיכות בלשון

התנאים", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 205–218

סגל, דקדוק = צ' סגל, דקדוק לשון המשנה, תל אביב תרצ"ו
 עמרוסי, הסמיכות = י' עמרוסי, "הסמיכות לסוגיה במשנה", עבודת דוקטור,
 אוניברסיטת חיפה, תשנ"ג

פרוכטמן, הידוע = מ' פרוכטמן, הידוע והסתום, תל אביב תשמ"ב

פרץ, תחביר = י' פרץ, תחביר הלשון העברית, תל אביב תש"ג

צרפתי, אניצי צמר = ג' בן עמי צרפתי, "אניצי צמר ולשונות שלארגמן: התנייה

מורפולוגית של החילופים בין סמיכות לצירוף 'של' בלשון התנאים", מחקרים
 במקרא (לכבוד מ"ד קאסוטו), בעריכת ש"א ליונשטם, ירושלים תשמ"ז, עמ' 89–97
 קוטשר, ארמית = 'י קוטשר, "ארמית", האנציקלופדיה העברית, ה, ירושלים תשע"ג,
 עמ' 961

קוטשר, כתובות = 'י קוטשר כתובות עבריות ומואביות, ירושלים תשכ"ב
 קוטשר, תולדות = 'י קוטשר, תולדות הארמית, ירושלים תשל"ב
 רוזן, עברית = ח' רוזן, עברית טובה, ירושלים תשל"ז
 שטיינר, לניתוח המחודש = ר' שטיינר, "לניתוח המחודש של 'של', עיונים בלשון
 חז"ל", המכון ללימודים מתקדמים – תקצירי הרצאות, ירושלים תשנ"ו, עמ'
 110–113

שלזינגר ורביד, הסמיכות = 'י שלזינגר וד' רביד, "הסמיכות הכפולה בעברית
 החדשה: עודפות או קיום עצמאי?", בלשנות עברית 43 (תשנ"ח), עמ' 85–97